

Rasistični albatros: družboslovje, Jörg Haider in Widerstand

Predavanje iz serije "O nujnosti odvečnega – družbene vede in družba" na Dunajski univerzi 9. marca 2000

"God save thee, ancient Mariner
From the fiends that plague thee thus! –
Why look'st thou so?" – "With my crossbow
I shot the albatross."

Samuel Taylor Coleridge
The Rime of the Ancient Mariner, ll. 79 – 82

V Coleridgeovi Pesmi starega mornarja vetrovi poženejo zablodelo ladjo v območje skrajno neprijaznega podnebja. Mornarjem je v tolažbo edinole albatros, s katerim delijo hrano. Coleridgeov mornar ga iz neznanega vzroka – morda iz čiste arogance – ustrelj z lokom. Posledica tega je trpljenje vseh na ladji. Bogovi so kaznovali hudodelstvo. Mornarju ostali obesijo albatrosa okrog vratu. Na ta način simbol prijateljstva postane simbol krivde in sramote. Mornar je edini, ki preživi potovanje. Preostanek življenja preživel obseden s svojim dejanjem. Živi albatros je drugi, ki se nam odpre v tujih, daljnih deželah. Mrtvi albatros, ki nam visi okrog vratu, je naša dediščina arogance, naš rasizem. Obsedeni smo z njim in ne najdemo miru.

Pred več kot letom dni so me prosili, da bi prišel na Dunaj in predaval o “Družbenih vedah v obdobju tranzicije”. Govoril naj bi v kontekstu serije z naslovom “O nujnosti odvečnega – družbene vede in družba”. Z veseljem sem se odzval povabilu. Verjel sem, da prihajam na Dunaj, ki je odigral nadvse pomembno vlogo pri izgradnji svetovnega družboslovja, še zlasti v obdobju Traum und Wirklichkeit, 1870 – 1930. Dunaj je bil dom Sigmunda Freuda, ki je bil po mojem mnenju na področju družbenih ved najpomembnejša figura dvajsetega stoletja. Pravzaprav je bil Dunaj njegov dom vse do trenutka, ko ga je nacizem prisilil, da je zbežal v London, kjer je še istega leta umrl. V pomembnem obdobju svojega življenja sta na Dunaju živela tudi Joseph Alois Schumpeter in Karl Polanyi. Njuni politični prepričanji sta bili sicer diametralno nasprotni, vendar sta bila po mojem mnenju najpomembnejša politična ekonomista dvajsetega stoletja, ki pa nikoli nista bila deležna zasluženega priznanja in slave. In končno je bil na Dunaju doma tudi moj učitelj Paul Lazarsfeld, čigar kombiniranje politično orientiranega raziskovanja in pionirskih metodoloških inovacij se je začelo z delom Brezposelni iz Marienthala, študijo, ki jo je naredil skupaj z Marie Jahoda in Hansom Zeiselom. Na tak Dunaj sem torej prihajal.

Potem pa so, kot veste, prišle zadnje avstrijske volitve in z njimi njihova vse prej kot neizogibna posledica – vključitev Svobodnjaške stranke Avstrije (FPÖ) v vlado. Ostale države članice Evropske unije (EU) so ostro reagirale na to spremembo režima in suspendirale bilateralne odnose z Avstrijo. Moral sem preudariti, če si še želim iti tja, in priznam, da sem se obotavljal. Da sem danes vendarle tu, obstajata dva razloga. Prvi razlog je, da sem želel potrditi svojo solidarnost z drugo Avstrijo, ki se je, odkar je nova vlada prišla na oblast, tako vidno manifestirala. Drugi, še pomembnejši razlog pa je, da sem prišel prevzet svojo odgovornost kot sociolog. Vsi smo ustrelili albatrosa. Vsem nam visi za vratom. In z vso svojo dušo in umom se moramo boriti za spokoritev, za rekonstrukcijo, za ustvaritev novega zgodovinskega sistema, takega, ki se bo dvignil nad rasizem, ki modernemu svetu zadaja tako globoke in zločeste rane. Svojemu predavanju sem zato dal drugačen naslov. Ta se zdaj glasi: “Rasistični albatros: družbene vede, Jörg Haider in Widerstand (odpor)”.

Kar zadeva dogajanje v Avstriji, so dejstva navidez zelo preprosta. Avstrijo je dolgo zaporedje mandatov vodila nacionalna koalicija dveh največjih sredinskih strank, Socialdemokratske stranke Avstrije (SPÖ) in Avstrijske ljudske stranke (ÖVP). Prva je bila levosredinska, druga pa desnorsredinska in krščanskodemokratska. Skupno število njihovih glasov, ki je bilo nekaj časa popolnoma prevladujoče, je v devetdesetih letih upadlo. Na volitvah leta 1999 je FPÖ po številu glasov prvič pristala na drugem mestu in prehitela ÖVP, pa četudi le za nekaj sto glasov. Dogovarjanje med obema sredinskima strankama o oblikovanju še ene nacionalne koalicije je propadlo in ÖVP je ponudila partnerstvo FPÖ. Ta odločitev ÖVP je v Avstriji vznemirila

številne ljudi vključno s predsednikom Klestilom. Vendar pa je ÖVP vztrajala in vlada je bila formirana.

Odločitev je vznemirila in – treba je dodati – presenetila tudi politične voditelje držav članic Evropske unije. Kolektivno so se odločili, da bodo suspendirali bilateralne odnose z Avstrijo in EU je kljub nekaterim glasovom, ki so se spraševali o modrosti takšnega početja, vztrajala pri svoji odločitvi. Po drugi strani pa je akcija EU vznejevoljila številne Avstrijce in to ne le tistih, ki so podpirali oblikovanje te vlade, temveč tudi mnogo njenih nasprotnikov. Slednji so trdili, da EU pretirava z oceno nevarnosti, ki naj bi jo predstavljala vključitev FPÖ v vlado. "Haider ni Hitler" je bila skupna formulacija tega stališča. Spet drugi so trdili, da je Haiderjeve ekvivalente mogoče najti v vseh državah EU in celo v nekaterih vladah. Očitani so, da je torej od EU hinavsko, da je postopala, kot je postopala. Nekateri Avstrijci (pa tudi nekateri Evropejci) pa so sploh trdili, da bi bila edina primerna akcija EU ta, da bi čakala in opazovala ter se šele v primeru, da bi nova avstrijska vlada eventualno storila kaj, kar bi zaslužilo sankcije, odločila za ukrepanje. Istočasno pa se je znotraj same Avstrije rodil Widerstand, ki še vedno traja.

Predmet moje analize ne bo FPÖ kot stranka, kot tudi ne tisto, kar predstavlja, temveč ostra reakcija EU na vključitev te stranke v avstrijsko vlado, avstrijska nasprotna reakcija ter Widerstand. Tako reakcijo kot tudi nasprotno reakcijo je mogoče razumeti edino na ta način, da pod drobnogled naše analize ne vzamemo same Avstrije, temveč svetovni sistem kot celoto, njegove realnosti in tisto, kar so nam o teh realnostih pripovedovali družboslovci. Zatorej predlagam, da si ta širši kontekst ogledamo v štirih časovnih okvirjih: moderni svetovni sistem po letu 1989; moderni svetovni sistem po letu 1945; moderni svetovni sistem po letu 1492; ter moderni svetovni sistem po letu 2000. To so seveda simbolični datumi, vendar igrajo simboli v tem primeru zelo pomembno vlogo. Pomagajo nam obravnavati tako realnosti kot tudi percepcijo teh realnosti. Upam, da mi bo s tem početjem uspelo izraziti solidarnost z avstrijskim Widerstand-om ter prevzeti moralno in intelektualno odgovornost družboslovca.

1. Svetovni sistem po letu 1989

Leta 1989 se je sesul tako imenovani socialistični blok narodov. Dežele vzhodnega dela Srednje Evrope, ki jih je dušila Brežnjeva doktrina (še bolj pa Jaltski sporazum), so učinkovito izterjale politično neodvisnost od Sovjetske zveze in začele razgrajevati vsaka svoj leninistični sistem. V dveh letih je razpadla tudi sama Komunistična partija Sovjetske zveze, razpadla pa je tudi ZSSR in sicer na svojih petnajst konstitutivnih enot. Usoda vzhodnoazijskih komunističnih držav in Kube je bila sicer drugačna, vendar to nima nobene zveze s posledicami, ki so jih imela vzhodnoevropska

dogajanja na geopolitiko svetovnega sistema.

Po letu 1989 je bil bivšim komunističnim deželam namenjen velik del svetovne pozornosti. Zvrstilo se je nešteto družboslovnih posvetovanj na temo tako imenovane tranzicije, tako da dandanes že govorimo o "tranzitologiji". Na področju nekdanje Jugoslavije in v Zakavkazju pa je prišlo do večjega števila okrutnih državljanskih vojn, v katere so se v več primerih aktivno vmešale zunanje sile. Številni družboslovci so v naslovih analiz tega nasilja uporabljali izraz "etnično čiščenje", ki naj bi bilo posledica dolgotrajnega medetničnega sovraštva. Celó v državah, kot so Češka, Madžarska in Baltske države, kjer so se izognili hujšim oblikam nasilja, je prišlo do dogodkov, ki so neprijetno spominjali na oživljanje medetničnih napetosti. Istočasno so podobne večje in manjše državljanske vojne divjale na številnih lokacijah v Afriki pa tudi v Indoneziji, če omenimo samo najbolj očitne primere.

V panevropskem svetu (s tem izrazom bom označeval Zahodno Evropo plus Severno Ameriko ter Avstralazijo, ne pa vzhodnega dela Srednje Evrope) se je analiza teh državljanskih vojn osredotočila na domnevne slabosti civilnih družb v teh državah in na nizko raven skrbi za človekove pravice, ki so jo pokazale v preteklosti. Kdor je seznanjen s pisanjem zahodnoevropskih časopisov, nikakor ni mogel spregledati, v kako veliki meri je bila pozornost, ki so jo namenjali tako imenovanemu postkomunističnemu svetu, pravzaprav osredotočena na "problem". Ta "problem" je bil de facto definiran kot odsotnost višjega nivoja modernosti, ki naj bi bil značilen za panevropski svet.

Hkrati pa je enako presenetljivo, kako malo pozornosti so časniki, politiki, še posebej pa družboslovci namenili spremembam, ki so se od leta 1989 zgodile v samem panevropskem svetu. Politični režimi, ki so svojo nacionalno logiko gradili na dejstvu, da so vpleteni v "hladno vojno", so nenadoma ugotovili, da so strukture, ki so jih vzdrževali štirideset let, postale nesmiselne tako v očeh volivcev kot tudi samih politikov. Zakaj bi Italija morala imeti petstrankarski sistem (z njegovimi tangentopoli), zasnovan na permanentni večini krščanske demokracije, če hladne vojne ni več? Kaj naj še drži skupaj goliistično stranko v Franciji ali celo krščansko-demokratsko unijo v Nemčiji? Zakaj bi morala republikansko stranko v Ameriki še vedno omejevati "bilateralna zunanja politika"? In posledica teh dvomov? Vse velike konzervativne stranke panevropskega sveta se sesuvajo, ker jih spodkopava delitev na nove skrajnejše ekonomskega liberalizma in zagovornike bolj socialnega konzervativizma, ki pa se spet delijo na tiste, ki bi radi, da bi država preprečila moralno propadanje svojih državljanov, in tiste, ki bi želeli ohraniti paternalistično skrb za socialno varnost. In vse te frakcije se borijo med seboj sredi privržencev, ki se bojijo, da bodo v zmešnjavi resno ogroženi njihovi dohodki in njihov družbeni položaj.

Kaj pa levosredinske stranke, ki same sebe v glavnem imenujejo socialdemokratske? Tudi te so v težavah. Propad komunizma je bil

pravzaprav le vrhunec naraščajočega razočaranja nad staro levico v vseh treh njenih različicah – kot komunistične partije, socialdemokratske stranke ali narodnoosvobodilnega gibanja – razočaranja, ki ga je dramatično naznanila svetovna revolucija leta 1968. To razočaranje je bilo – ne preveč paradoksalno – prav posledica političnega uspeha teh gibanj in njihovega prevzema oblasti v državah širom sveta. Ko so ta gibanja prišla na oblast, se je namreč izkazalo, da niso sposobna izpolniti svoje zgodovinske obljube, to je, da bodo v primeru, da se kdaj dokopljejo do državne oblasti, s preobrazbo stare zgradila novo enakopravnejšo in bolj demokratično družbo.

V Zahodni Evropi je stara levica pomenila predvsem socialdemokrate. Od leta 1968, še bolj pa od leta 1989 se dogaja, da ljudje sicer volijo te stranke, vendar nihče ne pleše po cestah, če zmagajo na volitvah. Nihče ne pričakuje od njih, da bodo naredile revolucijo, še takšne mirne ne. Še najbolj razočarani pa so njihovi voditelji, ki so se znašli v situaciji, ko so prisiljeni govoriti jezik sredine. Z razočaranjem nad strankami stare levice pa je prišlo tudi do odvrnitve od samih državnih struktur. Državljeni so nekdanje svoje države prenašali in celo hvalili kot potencialne nosilke družbene preobrazbe. Zdaj so na njih začeli gledati predvsem kot na nosilke korupcije in neustrezne uporabe sile; nič več kot na branik državljskih pravic, temveč kot na državljansko breme.

Iz tega opisa je razvidno, da je Avstrija zgolj še en primer splošnega panevropskega vzorca. Čemu naj v post-komunističnem obdobju služi nacionalna koalicija? In čemu sploh voliti stranke, ki jih zanima predvsem Proporz? V tem kontekstu je 3. oktobra 1999 FPÖ dobila svojih 26,9 % glasov. To je daleč najvišji odstotek glasov, ki ga je kdajkoli dobila kakšna skrajno desna stranka v katerikoli evropski deželi po letu 1945. Leta 1995 je v Franciji Le Penova Nacionalna fronta dobila 15 %, pa je bil že to šok. Vendar sta tedaj obe največji konzervativni stranki zavrnili podporo Nacionalne fronte na kakršnikoli ravni. Ko pa so bili na regionalnih volitvah leta 1998 rezultati takšni, da bi v številnih regijah konzervativni stranki imeli večino le ob podpori izvoljenih kandidatov Nacionalne fronte, je pet regionalnih vodij ignoriralo direktive svojih strank in si zagotovilo podporo Nacionalne fronte v svojih regionalnih vladah. Ti vodje so bili nemudoma izključeni iz obeh največjih konzervativnih strank, RPR in UDR. Po drugi strani pa je v Italiji Berlusconi oblikoval vlado s pomočjo Finija in njegove Nacionalne alianse, stranke, podobne Haiderjevi, vendar s to razliko, da se je Fini pred volitvami izrecno odpovedal njeni neofašistični preteklosti.

Zakaj so potemtakem članice EU zavzele, kot menijo številni Avstrijci, tako strogo stališče v zvezi z dogajanjem v Avstriji? Odgovor je pravzaprav zelo preprost. Prav zato, ker njihove dežele niso tako zelo različne od Avstrije, jih je bilo vse strah, da se bodo morale v bližnji bodočnosti tudi same soočiti s podobnimi odločitvami in da se

bodo tudi same znašle v skušnjavi, da bi ravnale po vzoru ÖVP. Države EU so torej tako silovito reagirale zato, ker jih je bilo strah samih sebe. Hkrati pa je bilo avstrijsko nerazumevanje dejstva, da je Avstrija tokrat res prekoračila mejo, ki so si jo postavile vse zahodnoevropske dežele – pa ne leta 1999, temveč že leta 1945 – vzrok avstrijske nasprotne reakcije. Naj na tem mestu karseda izčrpno pojasnim svoje stališče. Odobravam odločitev EU o prekinitvi bilateralnih odnosov z Avstrijo. Če tega ne bi storila, bi nas kaj lahko preplavila ideološka plima, ki bi razkrojila Zahodno Evropo. Strinjam pa se, da je odločitvi EU botrovala dobršna mera hinavščine ali še bolje, samoprevare. Da bi nam postalo jasno, zakaj je temu tako, si moramo поблиže ogledati svetovni sistem, pa ne po letu 1989, temveč po letu 1945.

Preden pa se tega lotim, bi rad povedal besedo ali dve o svetovnem družboslovju po letu 1989. Stanje je obupno. Ne glede na politično usmeritev vsi govorijo le še o globalizaciji, kot da je to kaj več kot le retorični pripomoček v boju za stopnjo neoviranosti pretoka preko državnih meja, ki nenehno poteka znotraj kapitalistične svetovne ekonomije. To je le pesek v oči. Prav tako so pesek v oči neskončne litanije o etničnem nasilju, za kar so odgovorni tako družboslovci kot tudi borci za človekove pravice. Etnično nasilje prav gotovo je strahotna in strašljiva realnost, prav gotovo pa ni domena manj srečnih, manj modrih in manj civiliziranih drugih. Je nadvse normalna posledica poglobljajoče se neenakosti znotraj našega svetovnega sistema, ki je ni mogoče odpraviti niti z moralističnim opominjanjem niti s poseganjem čistih in naprednih na območja, ki jih kontrolirajo nečisti in zaostali. Svetovno družboslovje nam ni ponudilo nobenega uporabnega orodja za analizo dogajanj znotraj svetovnega sistema po letu 1989, s tem pa tudi nobenega uporabnega orodja za razumevanje sodobne avstrijske stvarnosti.

2. Svetovni sistem po letu 1945

Leta 1945 se je končala izkušnja z nacizmom in njegovimi strahotami. Antisemitizma si ni izmislil Hitler, niti si ga niso izmislili Nemci. Antisemitizem je bil dolgo časa najmočnejši evropski notranji izraz globoko zakoreninjenega rasizma evropskega sveta, v svoji moderni različici pa je bil na evropski sceni navzoč že najmanj sto let. Če s tega vidika primerjamo Berlin in Pariz iz leta 1900, se Berlin ne odreže slabše. Dejaven antisemitizem je bil prisoten vedno in povsod, celo med drugo svetovno vojno in celo v Združenih državah.

Zakaj so bili – vsaj po letu 1945 – vsi tako obsedeni z nacizmom? Odgovor je na dlani in ga je nemogoče spregledati. Razlog je Endlösung (dokončna rešitev). Pred letom 1945 je bil skorajda vsakdo v panevropskem svetu odkrito in veselo antisemitsko nastrojen, vendar si skorajda nihče ni želel, da bi se to končalo z

Endlösungom. Hitlerjeva dokončna rešitev je popolnoma zgrešila poanto rasizma znotraj kapitalistične svetovne ekonomije. Cilj rasizma namreč ni izključevanje ljudi, kaj šele njihovo iztrebljanje. Cilj rasizma je obdržati ljudi znotraj sistema in to kot podljudi, ki jih je možno ekonomsko izkoriščati in uporabljati kot politične grešne kozle. Pod nacizmom pa se je zgodilo tisto, čemur Francozi pravijo *dérapage* – spodrsrljaj, kiks, izguba nadzora. Ali pa je morda duh ušel iz steklenice.

Rasist je treba biti vse tja do dokončne rešitve, naprej pa ne. To je bila vedno tvegana igra in *dérapages* so se dogajali že prej, vendar nikoli v tako velikem merilu, nikoli na tako osrednjem prizorišču svetovnega sistema in nikoli nikoli na tako viden način. Zavezniške čete, ki so leta 1945 vdrle v koncentracijska taborišča, so bile resnično pretresene na osebni ravni. Panevropski svet je bil kolektivno primoran vzpostaviti odnos z duhom, ki je ušel iz steklenice. To je storil tako, da je prepovedal javno rabo rasizma, še zlasti pa javno rabo antisemitizma. Ta je postal tabu jezik.

Družboslovci so se pridružili igri. Po letu 1945 je izšla cela vrsta knjig, ki so napadale smiselnost koncepta rase¹ in oznanjale nezakonitost podmene, da so katerekoli trenutno izmerljive razlike med družbenimi skupinami rezultat prirojjenih genetskih značilnosti. Spomin na holokavst si je utrl pot v šolske programe. Nemci so se sprva obotavljivo, potem pa z dobršno mero moralnega poguma lotili analize svoje lastne krivde, da bi na ta način zmanjšali svojo sramoto. Po letu 1989 so se jim brez dvoma nekolikanj obotavljivo pridružile še druge države panevropskega sveta. Zaveznici Francija in Nizozemska sta začeli priznavati svoj delež krivde, ker sta dovolili, da je do *dérapage* sploh prišlo in ker je pri tem dogajanju dejavno sodelovalo kar nekaj njunih državljanov. Eden od razlogov, da je EU tako ostro reagirala na Heiderja, je bil ta, da Avstrija kot država ni hotela prevzeti svojega deleža krivde, temveč je vztrajala na stališču, da je bila predvsem žrtev. Morda si večina Avstrijcev res ni želela Anschlusa (priključitve), čeprav je temu težko verjeti, če človek gleda posnetke navdušenih množic na Dunaju. Pomembneje je, da so bili po Anschlusu v Tretjem Reichu vsi nežidovski prebivalci tretirani kot Nemci in da jih je bila večina nad tem navdušena.

Spoznanje, da je rasizem propadel, ker je šel predaleč, je imelo v panevropskem svetu po letu 1945 dve važni posledici. Prvič, države tega sveta so se trudile poudarjati svoje notranje vrline, ki jih krasijo kot integrativne nacije, neomadeževane z rasističnim zatiranjem, kot države svobode, ki se zoperstavljajo Sovjetski zvezi, temu "imperiju zla", čigar rasizem je zdaj postal redna tema zahodne propagande. Posledica tega truda so bile različne sociopolitične akcije: odločitev Vrhovnega sodišča Združenih držav iz leta 1954 o protizakonitosti rasne segregacije; Izraelu naklonjena politika celotnega panevropskega sveta; in celo novo poudarjanje ekumenizma znotraj zahodnokrščanskega sveta (pa tudi izum

¹ UNESCO je sponzoriral celo serijo takšnih knjig.

ideje o obstoju skupne judovsko-krščanske dediščine).

Druga, prav tako pomembna posledica pa je bil pojav potrebe po tem, da bi se očiščenemu razizmu vrnilo njegovo izvorno funkcijo, to je, da zadržuje ljudi znotraj sistema, vendar kot podljudi. Če Judovi ni bilo več mogoče obravnavati na tak način, katolikov v protestantskih deželah pa tudi ne, se je bilo pač treba ozreti drugam. Obdobje po letu 1945 je bilo vsaj sprva obdobje neverjetne ekonomske ekspanzije in hkrati neverjetne demografske transformacije, saj je število rojstev v panevropskem svetu drastično upadlo. Ta svet je potreboval vse več delavcev, proizvajal pa jih je manj kot kdajkoli prej. Tako se je začelo obdobje, ki ga Nemci previdno imenujejo obdobje gatarbajterjev.

Kdo so bili gatarbajterji? Mediteranci v nemediteranskih deželah, Latinoameričani in Azijci v Severni Ameriki, Zahodni Indiji v Severni Ameriki in Zahodni Evropi, Afričani in Južnoazijci v Evropi. Po letu 1989 pa tudi osebe iz držav nekdanjega vzhodnega bloka, ki prihajajo v Zahodno Evropo. Vsi ti priseljenci so prišli v velikem številu, ker so hoteli priti in ker so z lahkoto našli delo, saj so jih panevropske dežele obupno potrebovale za svoj razcvet. Vendar so skoraj v vseh primerih prišli kot osebe z dna – v ekonomskem, socialnem in političnem smislu.

Ko je v sedemdesetih letih svetovna ekonomija vstopila v dolgotrajno kondratjevsko b-fazo in je prvič po letu 1945 nezaposlenost narasla, so priseljenci postali priročni grešni kozli. Sile skrajne desnice, ki so bile po letu 1945 nezakonite in marginalne, so nenadoma začele dvigati glavo, včasih pod okriljem konzervativnih strank, včasih pa kot samostojne strukture (in so kot take začele zajedati ne samo volilno telo konzervativnih, temveč tudi levosredinskih delavskih strank). V devetdesetih so iz razlogov, o katerih sem že govoril, te stranke torej postale resnejši dejavnik.

Velike stranke niso prav dobro vedele, kako obravnavati to oživljanje bolj ali manj odkrito rasističnih strank. Grabila jih je panika, da bo duh znova ušel iz steklenice in ogrozil socialno spokojnost njihovih držav. Nekateri so trdili, da bi bilo te skrajno desne sile mogoče spodnesti s kooptiranjem njihovih protiimigrantskih tem v rahlo izprani obliki. Drugi so govorili, da te sile predstavljajo virus, ki ga je treba čimprej izolirati. Vse te diskusije poznate, saj pravkar potekajo v Avstriji.

In že spet nam družboslovci niso kaj prida pomagali. Fenomen nacizma so poskušali analizirati kot nekakšno posebnost nemške zgodovinske situacije, namesto da bi uvideli, da se je ves svetovni sistem že dolgo igral z ognjem in da je bilo samo vprašanje časa, kdaj bo kje kaj zagorelo. Družboslovci so razglašali svojo moralnost (h kateri se bomo v kratkem še vrnili) in podeljevali odvezo panevropskemu svetu zaradi njegove trenutne navidez nerasistične retorike, dejansko pa je bil panevropski razizem po letu 1945 prav tako virulenten kot pred letom 1933 ali pred letom 1945.

Ene objekte sovraštva in strahu so enostavno zamenjali z drugimi. Mar si "spopada civilizacij", koncepta, o katerem se dandanes kreše toliko mnenj, ni izmislil družboslovec?

Dejansko ima celo denunciacija Avstrije s strani EU, pa najsi jo še tako odobravam, priokus rasizma. Kaj pravzaprav sporoča EU? Sporoča, da so Haiderji možni in morda celo normalni zunaj panevropskega sveta, morda celo v tako bližnjih deželah, kot sta Slovenija ali Madžarska. Nedopustni, nezamisljivi pa so znotraj civilizirane Evrope. Mi Evropejci moramo braniti svojo moralno superiornost, Avstrija pa grozi, da nam bo to onemogočila. Res je: Avstrija dejansko grozi, da nam bo to onemogočila in Avstrija se na nek način dejansko mora umakniti s svoje trenutne nevzdržne pozicije. Vendar pa temelji, na katerih je zasnovana obtožba EU, nikakor niso moralno neoporečni. Same univerzalistične vrednote Zahodne Evrope so namreč globoko prežete s kroničnim, konstitutivnim rasizmom panevropskega sveta.

Da bi to razumeli in da bi razumeli, zakaj družboslovju tega ni uspelo demaskirati, si moramo поблиže ogledati zgodbo sodobnega svetovnega sistema po letu 1492.

3. Svetovni sistem po letu 1492

Ko so se Evropejci izkrcali v Ameriki in razglasili, da so jo osvojili, so naleteli na domorodce, ki so jim bili skrajno tuji. Nekateri so bili organizirani v dokaj preproste lovske in nabiralniške sisteme. Drugi pa so bili organizirani v kompleksne in dognane svetovne imperije. Vendar v obeh primerih niti njihovo orožje niti njihova pridobljena fiziološka imunost (oziroma njeno pomanjkanje) nista omogočila tem ljudstvom, da bi se uspešno uprla zavojevalcem. Zato so se Evropejci morali odločiti, kako bodo ravnali s temi ljudstvi. Med Evropejci so bili tudi takšni, ki so si (v številnih primerih prvič v življenju) prisvojili ogromna prostranstva, ki so jih želeli čim hitreje izkoristiti, pri tem pa so bili pripravljeni zaslužnjevati in izkoriščati domorodce. V opravičilo so navajali, da so domorodci barbari, ki ne zaslužijo drugega kot mukotrпно suženjstvo.

Vendar pa so bili zraven tudi krščanski misionarji, ki so bili hkrati zgroženi nad nečloveškim ravnanjem conquistadores z domorodci in trdno prepričani o možnosti in pomembnosti pridobivanja domorodskih duš za krščansko odrešenje. Taka oseba je bil Bartolomé de las Casas, čigar strast in bojevitost sta leta 1550 dosegli vrhunec v slovitih in že zdavnaj klasični diskusiji o naravi "drugega". Že leta 1547 je za cesarja Karla V (in vse ostale) napisal kratek povzetek, v katerem je precej detajlno opisal grozote, ki se dogajajo v Ameriki. Zaključil je takole:

"Kristjani so pobili in uničili nešteto plemenitih duš iz preprostega razloga, da bi se dokopali do zlata, da bi v kratkem času neizmerno

² *Bartolomé de las Casas: Kratko poročilo o uničenju Indijancev*, str. 52, *La Découverte* 1996 (1547), Pariz.

³ *Angel Losada: "Ponencia sobre Fray Bartolomé de las Casas" v Las Casas in politika človekovih pravic (Institut d'Etudes Politiques d'Aix & Instituto de Cultura Hispánica, Aix-en-Provence, 12., 13. in 14. oktobra 1974)*, Gardanne: Imp. Esmenjaud, 1976, str. 22.

⁴ *Glej Vidal Abril Castello: "Bartolomé de las Casas, poslednji Comunero" v Las Casas in politika človekovih pravic*, op. cit.

⁵ *Henry Mechoulan: "O pojmovanju barbarskega pri Las Casasu"*, *Las Casas in politika človekovih pravic*, op. cit., str. 179.

obogateli in da bi se povzpeli na visoke položaje, ki ne pritičejo njihovemu stanu. (...) Do teh tako ponižnih, tako potrpežljivih in tako zlahka pokorljivih ljudi ne kažejo nobenega spoštovanja, nobenega sočutja, nobene uvidevnosti ... Z njimi ne ravnaajo kot z živalmi (Bog daj, da bi z njimi ravnali tako dobro in bili do njih tako uvidevni, kot so do živali); z njimi ravnaajo slabše kot z živalmi, slabše kot z gnojem."²

Las Casas je bil prav gotovo strasten, križarsko nastrojen branitelj pravic ljudstev. Bil je, to je vsekakor vredno omeniti, tudi prvi škof v kraju Chiapas, kjer je dandanes sedež neozapatovcev in kjer se je še vedno treba boriti za isto stvar kot pred petsto leti Las Casas – za pravico domorodcev do njihovega dostojanstva in do njihove zemlje. Dandanes tem ljudem ne gre kaj dosti bolje kot v času Las Casas. Nekateri bi zato radi Las Casasa in druge neosholastične španske teologe, filozofe in juriste uvrstili med predhodnike Grotiusa in "resničnih utemeljiteljev modernih človekovih pravic".³

Cesarja so Las Casasovi argumenti sprva prepričali in postavil ga je za svojega indijanskega protektorja. Ščasoma pa so ga začeli obhajati dvomi, zato je leta 1550 v Valladolidu sklical posebno hunto sodnikov, da bi na to temo slišal debato med Las Casasom in Juanom Ginásom de Sepúlvedo, ki je bil prav tako njegov svetovalec. Neomajni Las Casasov nasprotnik Sepúlveda je navedel štiri razloge za takšno ravnanje z Indijanci, kakršnemu je Las Casas tako ostro nasprotoval: Indijanci so barbari, zato je naravno, da se podredijo bolj civiliziranim ljudstvom. Častijo malike in jim žrtvujejo ljudi, to pa opravičuje intervencijo, ki naj prepreči kršenje naravnega zakona. Intervencija je upravičena, saj rešuje nedolžna življenja. Intervencija bo pospešila krščansko evangelizacijo. Ti argumenti zvenijo neverjetno sodobno. Le termin krščanstvo je treba nadomestiti s terminom demokracija.

Tem argumentom se je Las Casas uprl z naslednjimi trditvami: nobeno ljudstvo nikoli ne sme biti prisiljeno v podrejenost drugemu ljudstvu zaradi svoje domnevne kulturne inferiornosti. Ljudi se ne sme kaznovati zaradi zločinov, za katere niso vedeli, da so zločini. Reševanje nedolžnih ljudi je moralno upravičeno, če pri tem drugim ne povzročimo še večje škode. In krščanstva ni mogoče širiti z mečem. Tudi ti argumenti zvenijo neverjetno sodobno.

Zaradi vsega tega so nekateri menili, da bi bilo treba Las Casasa obravnavati kot poslednjega predstavnika Comunerov, tega premalo proučenega prvega velikega družbenoprotestnega gibanja, ki se je dogajalo v Španiji v prvi polovici šestnajstega stoletja, gibanja, ki je bilo hkrati demokratično in komunitarno. Implikacije Las Casasovih trditev so postavljale pod vprašaj same temelje španskega imperija in najverjetneje je bil prav to razlog, da je Karel V Las Casasu odtegnil svojo podporo.⁴ Dejansko je Las Casas v svoji razpravi o konceptu barbara vztrajal, da je "vsakdo sposoben najti barbara, ki mu bo dominiral" in s tem spomnil Špance na to, kako so njih same nekoč tretirali Rimljani.⁵ Drugi pa so spet trdili, da Las Casas dejansko ni bil nič drugega kot teoretik "prijazne" kolonizacije, reformator, ki je "do

konca svojega življenja neutrudno ponujal nadomestne rešitve problemov kolonialnega sistema, ki je temeljil na *encomiendi*.⁶

V zvezi z veliko debato pred hunto v Valladolidu pa je fascinantno to, da nihče prav dobro ne ve, kako se je hunta odločila. V določenem smislu je to značilno za sodobni svetovni sistem. Smo se kdaj odločili? Se sploh lahko odločimo? Je bil Las Casas, ta protirasist, ta branilec zati-ranih hkrati tudi človek, ki si je prizadeval institucionalizirati "prijazno" kolonizacijo? Bi kdo kdaj smel, bi si kdo lahko sploh kdaj dovolil širiti evangelij z mečem? Na ta vprašanja nikoli nismo dobili odgovorov, ki bi bili logično tako konsistentni ali pa politično tako prepričljivi, da bi zaključili vse diskusije. Mogoče takšni odgovori ne obstajajo.

V obdobju po Las Casasu smo ustvarili kapitalistično svetovno ekonomijo, ki se je sčasoma razširila po vsej zemeljski obli, pri tem pa je vedno in v vsakem trenutku upravičevala svoje na razizmu temelječe hierarhije. In seveda je imela vedno na razpolago tudi potrebno število oseb, ki so si prizadevale blažiti najbolj grobe poteze tega razizma in treba je priznati, da jim je to v določeni meri tudi uspelo. Vendar pa so se vedno dogajali masakri in pred dokončno rešitvijo so že bile dokončne rešitve, morda manj birokratsko, sistematično in učinkovito načrtovane, zagotovo pa manj javne.

Ah, boste rekli, pa saj se je potem kmalu zgodila francoska revolucija s svojo Deklaracijo o človekovih pravicah. No, v redu, ampak ni v redu! Francoska revolucija je prav gotovo utelesila protest proti hierarhiji, privilegijem in zatiranju, ki je temeljil na egalitarnem univerzalizmu. Simbolična gesta tega protesta je bila odprava naziva "gospod", ki ga je nadomestil naziv "državljan". A prav tu je k(l)eč, kot bi rekel Shakespeare. Koncept državljana naj bi bil namreč inkluziven. V svojih vladah naj bi imeli besedo vsi državljani in ne le peščica aristokratov. K(l)eč je v tem, da mora nekdo, če hoče vključiti vse, ki so v skupini, najprej določiti, kdo so njeni člani. Iz tega pa neizbežno sledi, da obstajajo tudi osebe, ki niso člani.

Koncept državljana neizogibno izključuje natanko toliko, kot vključuje. Dejansko je bil izključevalni naboj državljanstva v dveh stoletjih po francoski revoluciji prav tako pomemben kot njegov vključevalni naboj. Ko je slavni Dunajčan Karl Lueger leta 1883 rekel: "Smo ljudje, kristjani, Avstrijci,"⁷ je ponujal definicijo meja državljanstva, definicijo, ki so jo volivci odobraval, cesar pa ne. Lueger ni bil pripravljen vključiti madžarskih Židov,⁸ ki so bili zanj prav takšni tujci kot tuji kapitalisti, ki jih je ravno tako ožigosal. Je bil to, kot trdijo številni ljudje, že protifašizem ali pa je šlo za "preračunani ekstremizem", kot bi nam rad dopovedal John Boyer?⁹ Dandanes nekateri zastavljajo isto vprašanje v zvezi z Jörgom Haiderjem. Le kakšno korist bomo imeli od takšnega ali drugačnega odgovora? Politični rezultat je praktično identičen.

V tistem obdobju moderne zgodovine, ko je francoska revolucija vsem nam zapuščala v dediščino to minsko polje koncepta

⁶ Alain Milhou: "Krščanski radikalizem in politična utopija" v *Las Casas in politika človekovih pravic*, op. cit., str. 166.

⁷ Helmut Andics: *Svet Ringstrasse, Dunaj 1867 – 1887. Luegerjev vzpon. Dunaj: Mladina in narod, 1983*, str. 271.

⁸ Lueger je ožigosal tudi židovske socialiste, židovski liberalizem in židovske prostozidarje.

⁹ John W. Boyer: *Politični radikalizem na Dunaju v zadnjem obdobju monarhije: začetki krščanskega socialnega gibanja, 1848 – 1897*, University of Chicago Press, Chicago 1981, str. xii

¹⁰ Glej moje delo "Francoska revolucija kot svetovnozgodovinski dogodek" v *Raz-misliti družboslovje*, Cambridge: Polity Press 1991, str. 7–22.

¹¹ *Odpreti družbene vede: poročilo Gulbenkianove komisije o restrukturiranju družbenih ved*, Stanford: Stanford University Press, 1996.

državljana, je svet znanja doživiljal velikansko preobrazbo. Ta je bila posledica uspešne sekularizacije znanja, ki je bila priborjena z ločitvijo filozofije od teologije, to pa je bil proces, ki je trajal nekaj stoletij. Vendar je zdaj šlo za več kot zgolj sekularizacijo znanja. Nekako v drugi polovici osemnajstega stoletja sta bila termina znanost in filozofija, ki sta se, če že nista bila sinonima, do tedaj vsaj v veliki meri pomensko prekrivala, na novo definirana kot ontološko nasprotna. Dve kulturi, ta edinstvena značilnost struktur znanja modernega svetovnega sistema, sta bili sprejeti kot opredeljujoči razcep znanja. Temu razcepu je sledila intelektualna in institucionalna ločitev na iskanje resnice (področje znanosti) na eni strani in na iskanje dobrega in lepega (področje filozofije oziroma humanističnih ved / Geisteswissenschaften) na drugi. Mislim, da ta fundamentalni prelom pojasnjuje nadaljnje oblike razvoja družboslovja pa tudi njegovo nezmožnost, da bi spregovorilo konstitutivnemu rasizmu kapitalistične svetovne ekonomije. Tej zgodbi se nameravam posvetiti v nadaljevanju.

Dve veliki kulturni volili francoske revolucije sta bili ideji, da so politične spremembe nekaj normalnega in da nosilec suverenosti ni ne vladar niti skupina uglednikov, temveč ljudstvo.¹⁰ Druga ideja je bila preprosto izraz logike koncepta državljana. Obe ideji sta bili v svojih implikacijah skrajno radikalni in ne propad jakobinskega režima niti konec njegovega naslednika napoleonskega režima nista mogla preprečiti, da se ne bi razširili po vsem svetovnem sistemu in bili univerzalno sprejeti. Tisti, ki so bili na oblasti, so se morali soočiti s to novo geokulturno realnostjo. Če so politične spremembe postale nekaj normalnega, je bilo treba ugotoviti, kako sistem deluje, da bi bilo mogoče bolje nadzorovati proces. To je bil temeljni impulz za institucionalni nastanek družbenih ved, tiste veje znanja, ki se trudi interpretirati družbena dejanja, družbene spremembe in družbene strukture.

Ne gre, da bi na tem mestu analizirali institucionalno zgodovino družboslovja. To nalogo je jedrnato opravilo poročilo mednarodne komisije, ki sem ji predsedoval. Naslov poročila je *Odpreti družbene vede*.¹¹ Na tem mestu bi rad spregovoril le o dveh stvareh: o mestu družboslovja sredi dveh kultur in o vlogi, ki jo je družboslovje odigralo pri razumevanju rasizma.

Kulturi sta si razdelili področja znanja na način, ki se nam danes zdi samoumeven, čeprav v sedemnajstem stoletju in še prej temu ni bilo tako. Znanost si je prisvojila svet narave kot svoje ekskluzivno področje. Humanistika pa si je kot svoje ekskluzivno področje prisvojila svet idej, kulturno produkcijo ter intelektualno spekulacijo. Ko pa je prišlo na vrsto področje družbenih realnosti, sta se zanj pošteno spoprijeli. Vsaka od njiju je trdila, da to področje dejansko pripada njej. Ko so se v devetnajstem stoletju družbene vede začele institucionalizirati znotraj ponovno rojevajočega se univerzitetnega sistema, jih je raztrgala ta epistemološka debata, ta prepir o metodi.

Družbene vede so se znašle v nasprotnih taborih, pri čemer se jih je nekaj (zdaj imenovanih discipline) vsaj sprva močno nagibalo k idiografičnemu, humanističnemu taboru (zgodovina, antropologija, orientalistika), medtem ko so se druge močno nagibale k nomotetičnemu, znanstvenemu taboru (ekonomija, sociologija, politologija). Posledica, ki je pomembna za problematiko, ki jo obravnavamo, je bila ta, da so bile družbene vede močno razdeljene glede vprašanja, ali naj se ukvarjajo zgolj z iskanjem resnice ali pa tudi z iskanjem dobrega. Te dileme družbene vede niso nikoli razrešile.

Presenetljivo pri družboslovnem znanju je, da se celo devetnajsto stoletje in še vse do leta 1945 družbene vede razizma nikoli niso lotile neposredno. Še posredno žal bore malokrat. Začnimo z zgodovino, to edino moderno družboslovno znanostjo, ki je kot ime in koncept obstajala že dolgo pred devetnajstim stoletjem. Zgodovina je v devetnajstem stoletju doživela tako imenovano znanstveno revolucijo, katere osrednja figura je bil Leopold von Ranke. Ranke je, kot vsi veste, vztrajal, da morajo zgodovinarji pisati zgodovino tako, kot se je v resnici zgodila. To pa je pomenilo, da je treba preteklost rekonstruirati s pomočjo materialov, ki izvirajo iz časa, ki ga proučujemo. Nastali so arhivi, ta skladišča pisnih pričevanj o preteklosti, dokumentov, ki jih je bilo treba kritično analizirati kot vire.

Sklenil sem ignorirati kasnejšo kritiko tega pristopa, češ da nas neizbežno omejuje na študij skorajda izključno politične in diplomatske zgodovine, saj se poslužuje pisanja oseb, ki so bile povezane z državami in njihovimi vladarji. Prav tako sem se odločil ignorirati dejstvo, da je vztrajanje pri arhivih kot temeljnem viru podatkov zgodovino nasilno potisnilo v preteklost, katere časovne meje je definirala stopnja, do katere so bile države pripravljene učenjakom dovoliti uporabljati njihove arhive. Naj mi bo dovoljeno vztrajati pri enem samem elementu zgodovine, vsaj takšne, kakršno so prakticirali pred letom 1945. Zgodovina je bila zgolj zgodovina tako imenovanih zgodovinskih narodov. Dejansko je morala biti, če upoštevamo metode, ki so bile v rabi.

V avstroogrski monarhiji pa tudi drugod koncept zgodovinskega naroda ni bil zgolj učenjaški koncept; bil je politično orožje. Bilo je jasno, kdo in kaj so zgodovinski narodi. To so narodi, locirani v močnih, modernih državah, ki lahko svoje zgodovinarje plačujejo in prisiljujejo, da pišejo o njih. Še celo v šestdesetih letih je H. R. Trevor-Roper postavil neverjetno trditev, da Afrika nima zgodovine. A vprašajmo se, koliko je bilo v devetnajstem stoletju na dunajski univerzi predavanj na temo slovenske zgodovine? in koliko jih je pravzaprav danes? Sam termin zgodovinski narod vsaja rasistično kategorijo v samo srce zgodovinske prakse. Potemtakem ni nobeno naključje, da najmanj 95 % svetovne zgodovinske produkcije pred letom 1945 predstavlja zgodovina petih zgodovinskih narodov/aren: Velike Britanije, Francije, Združenih držav, Nemčij (namenoma sem se odločil za to formulacijo) in Italij. Preostalih 5 % pa v glavnem

¹² Glej S. Sideri: *Trgovanje in moč: Neformalni kolonializem v angleško-portugalskih odnosih*, Rotterdam: Rotterdam Univ. Press, 1970.

¹³ Glej Ulf Strohmayr: "Odrinjena, odložena ali pa morda opuščena sredina: Še en pogled na idiografsko-nomotetično distinkcijo v nemškem družboslovju," *Review*, XX, 3/4, Poletje/jesen 1997, str. 279 – 344.

¹⁴ Glej Gary S. Becker: *Ekonomija diskriminacije*, druga izdaja, Chicago: Univ. of Chicago Press 1971.

predstavlja zgodovina manj močnih evropskih držav, kot so Nizozemska, Švedska in Španija. Dodati je treba, da je bil majhen odstotek napisan tudi o evropskem srednjem veku ter o obeh tako imenovanih zibelkah moderne Evrope: o stari Grčiji in o starem Rimu. Ničesar pa o stari Perziji in celo ničesar o starem Egiptu. So zgodovinarji, ki so konstruirali zgodovino Nemčij, prispevali kaj koristnega k javni debati, ki so jo Karl Lueger in ostali sprožili na Dunaju v zadnji tretjini devetnajstega stoletja? Mislím, da ne.

Se je drugim družbenim vedam godilo kaj bolje? Ekonomisti so bili zaposleni s konstruiranjem univerzalnih teorij na temo homo economicus. Adam Smith nam je v svoji sloviti formulaciji povedal, da si vsi ljudje prizadevajo "trgovati, mešetariti in kupčevati." Edini namen njegove knjige Bogastvo narodov je, da bi nas (in britansko vlado) prepričal, da je treba temu naravnemu nagnjenju, ki je skupno vsem ljudem, odstraniti vse ovire. Ko je Ricardo razvijal svojo teorijo mednarodne trgovine, zasnovano na konceptu komparativne prednosti, je za ilustracijo uporabil hipotetičen primer, v katerega je vstavil konkretni imeni Anglije in Portugalske. Ni pa nam povedal, da je primer vzet iz resnične zgodovine, pa tudi tega nam ni pojasnil, v kolikšni meri je Britanija to tako imenovano komparativno prednost vsilila šibkejši portugalski državi.¹²

Ja, nekateri ekonomisti so pač vztrajali, da procesi v nedavni angleški zgodovini pač ne morejo biti ilustracija univerzalnih zakonov. Gustav von Schmoller je vodil kar celo gibanje, Staatswissenschaften, ki si je prizadevalo historizirati ekonomsko analizo.¹³ Napad na to herezijo je vodil dunajski ekonomist Karl Menger in sčasoma mu jo je navzlic podpori, ki jo je bila prej uživala znotraj pruskega univerzitetnega sistema, tudi dejansko uspelo zrušiti. Še ostrejšo kritiko klasične ekonomije, kot je bila Schmollerjeva, si je privoščil Karl Polanyi v svoji knjigi Velika transformacija, ki jo je napisal v Angliji, potem ko je leta 1936 zapustil Dunaj. Vendar ekonomisti ne berejo Polanyija. Ekonomisti se, če se le da, ne ukvarjajo s politično ekonomijo in eden obsežnejših poskusov obravnavanja rasizma, ki se ga je kdaj lotil kak mainstream ekonomist, vsebuje diskusijo o rasizmu kot tržni izbiri.¹⁴

Prezir, ki ga mainstream ekonomisti čutijo do analiziranja kakršnekoli situacije izven parametrov ceteris paribus, zagotavlja, da ekonomsko obnašanje, ki se ne pokorava normam trga, kot ekonomisti opredeljujejo te norme, ni vredno analiziranja, še manj pa, da bi ga kdo jemal resno kot možno alternativno ekonomsko obnašanje. Fingirana politična nedolžnost, ki sledi iz takšnih predpostavk, onemogoča analizo ekonomskih virov in posledic rasističnih gibanj. Ta tema je na ta način enostavno izbrisana iz sfere znanstvene analize. Še slabše pa je, da je po tej logiki dobršen del političnega obnašanja, ki ga je mogoče analizirati kot rasizem oziroma Widerstand proti rasizmu, v ekonomskem smislu iracionalno obnašanje.

Tudi politologi nam niso kaj dosti pomagali. Že zelo zgodaj so se osredotočili na ustavne teme, kar izvira iz njihove zgodovinske navezanosti na pravne fakultete, to pa je analizo rasizma spremenilo v stvar formalne zakonodaje. Južna Afrika s svojim apartheidom je bila rasistična, ker je formalne diskriminacije vtaknila v svoj pravni sistem. Francija ni bila rasistična, ker ni imela tovrstne uzakonjene diskriminacije – vsaj v metropoli ne. Razen analiziranja ustav so politologi pred letom 1945 razvili nekaj, kar so imenovali študij “primerjalnega vladanja”. In katere so bile vlade, ki so jih primerjali? Naše stare znanke seveda, vlade petih največjih panevropskih dežel: Velike Britanije, Francije, Združenih držav, Nemčije in Italije. Nobena druga ni bila vredna študija, saj nobena ni bila resnično civilizirana, še tista čudna zverina avstroogrska monarhija ne, se bojim.

No ja, so se pa vsaj sociologi, o katerih je šel glas, da znotraj univerzitetnega sistema predstavljajo samo srce radikalizma, bolje odrezali. Ja, kaj pa še! Bili so najslabši od vseh. Pred letom 1945 sta obstajali dve vrsti sociologov. Tisti, ki so – zlasti v Združenih državah – eksplicitno zagovarjali koncept superiornosti bele rase. In tisti, ki so prišli iz okolja socialnega dela ali religiozne aktivnosti, pa so se zato trudili opisovati spodnje sloje prebivalstva velikih urbanih središč in tolmačiti njihovo “deviantnost”. Opisi so bili sicer pokroviteljski, vendar dobronamerni, prav nihče pa ni podvomil o predpostavki, da je določeno obnašanje deviantno in da ga je treba popraviti tako, da bo ustrezalo normam srednjega razreda. Ker pa so bili v večini primerov in ne samo v Združenih državah spodnji razredi etnično različni od srednjih razredov, je rasistična platforma te skupine sociologov očitna, četudi je sami niso prepoznali.

Najslabše pri vsem tem pa je, da so vse štiri temeljne discipline – zgodovina, ekonomija, politologija in sociologija – analizirale zgolj panevropski svet, ki naj bi bil svet modernosti in civiliziranosti. V svojih univerzalizmih so predpostavljale hierarhije modernega svetovnega sistema. Analiza zunajevropskega sveta je bila dodeljena posebnim disciplinam: antropologija naj bi se ukvarjala z barbarškimi “ljudstvi brez zgodovine”, orientalske študije pa z nezahodnimi “visokimi civilizacijami”, ki pa niso bile sposobne napredovati do modernosti brez evropske intervencije in reorganizacije njihove družbene dinamike. Etnografija je izrecno zavračala historičnost svojih “plemen”; bila so nespremenljiva, vsaj pred “kulturnim stikom”. Orientalske študije pa so zgodovine svojih visokih civilizacij obravnavale kot “zamrznjene”.

Zunajevropski svet je predstavljal “tradicijo”; panevropski svet je predstavljal modernost, evolucijo, napredek. Bilo je ‘Zahod proti ostalim’. Dejstvo je, da je za analiziranje modernega sveta družboslovje izumilo ne ene, ampak kar tri discipline, ki opisujejo zakonitosti sedanjega časa: ekonomijo, politologijo in sociologijo. Za analiziranje zunajevropskega sveta pa ne le, da ni bila potrebna zgodovina, temveč tudi ne trojni pristop, ki ga je zahteval

¹⁵ "Znanost kot poklic" v H. H. Gerth & C. Wright Mills, ur.: *Iz Maxa Webra: Sociološki eseji*, New York: Oxford Univ. Press 1946, str. 128.

panevropski svet. "Diferenciacija" družbene aktivnosti na različna področja – na trg, na državo, na civilno družbo – naj bi bila namreč dosežek modernosti, pravzaprav njeno bistvo. Zaradi ločitve znanosti in filozofije ni bilo nikogar, ki bi opozoril tiste, ki so se s tem ukvarjali, da gre zgolj za podmeno liberalne ideologije, ne pa za verodostojen prikaz družbene realnosti. Nič čudnega, da nam družboslovje ni moglo pomagati razumeti nacizma. Pa tudi evolucija, ki jo je doživelo po letu 1945, nam kljub nekolikanj korigiranemu cilju ni bila kaj dosti v pomoč pri razumevanju Haiderja. Še najmanj pa je bilo sposobno pojasniti Widerstand, razen kot še eno deviantno aktivnost, s katero bi človek na rahlo pokroviteljski način lahko morda celo simpatiziral.

Družboslovci so bili tako zaposleni z bitkami, iz katerih se je rojeval moderni svetovni sistem, da niso utegnili bojevati bitk obstoječega svetovnega sistema. Prizadevanja za nevtralnost izobraženstva so predstavljala boj proti Cerкви (in, po izpeljavi, proti državam) in njenemu (njihovemu) pritisku na izobražence. Ko je Weber govoril o odčaranosti sveta, je govoril v teološkem jeziku, čeprav je dejansko napadal pruski nacionalizem. Šele ko je prišlo do strahotnega uničenja meščanskih vrednot, ki ga je povzročila prva svetovna vojna, se je Weber v svojem slovitem govoru "Znanost kot poklic", ki ga je imel pred študenti na Münchenski univerzi, začel spominjati, da se družboslovje ne more ločiti od načinov, na katere je svet vedno začaran:

"Pred nami ne leži cvetoče poletje, temveč polarna noč s svojo ledeno temo in trdoto, ne glede na to, katera skupina bo tam zunaj danes triumfirala. Kjer ni ničesar, ne izgubi svojih pravic le cesar, temveč tudi proletarec. Kdo od tistih, ki jih je pomlad navidez tako razkošno obsula s cvetjem, bo še živ, ko se bo ta noč enkrat končala?"¹⁵

4. Svetovni sistem po letu 2000

Veliko število glasov, ki jih je dobila FPÖ, in ostra reakcija EU sta opozorilni, čeprav ne prvi znamenji naše trenutne krize. Zgodil se je premik od nekakšnega temeljnega optimizma, od globokega prepričanja, da bodo stvari konec koncev šle na bolje, do temeljnega strahu, da temu mogoče ne bo tako, in segel do bogatega dela sveta. V Avstriji, v Zahodni Evropi pa tudi v Združenih državah je zaupanje v sredinski racionalni reformizem, ki stvari premika počasi, vendar vedno v pravo smer, nadomestil skepticizem do vseh obljub sredinskih političnih sil, ne glede na to, ali se imenujejo levosredinske ali pa desnorsredinske. Sredinskega konsenza, ki ga je izoblikovala liberalna ideologija devetnajstega stoletja, ni več. Do temeljev ga je pretreslo leto 1968, pokopalo pa leto 1989.

Vstopili smo v dolgo obdobje kaotične preobrazbe svetovnega sistema, katerega del smo. Izid je popolnoma nepredvidljiv. Po drugi strani pa nanj lahko vplivamo. To je sporočilo znanosti o

kompleksnosti.¹⁶ To je sporočilo, ki bi ga dandanes moralo posredovati družboslovje.¹⁷ To je kontekst, v katerega moramo umestiti Jörga Haiderja in Widerstand.

V svetovnem sistemu, ki se sesuva, ker so se njegove strukturne možnosti prilagajanja izčrpale, tisti, ki imajo moč in privilegije, ne bodo stali križem rok in ne delali ničesar. Organizirali se bodo in nadomestili sedanji svetovni sistem z nekim drugim, ki bo ravno tako hierarhičen in neegalitaren, pa čeprav bo temeljil na drugačnih načelih. Za take ljudi je Jörg Haider demagog in nevaren človek. Sodobno stvarnost razume tako slabo, da se ne zaveda niti tega, da bodo morali Avstrijci, če bodo hoteli ohraniti sedanji življenjski standard, v naslednjih 25 – 50 letih podvojiti, potrojiti ali celo početrveriti vsakoletno število priseljencev samo zato, da bodo ohranjali zadostno število delavcev, ki bodo zagotavljali pokojnine za starajočo se avstrijsko populacijo.¹⁸ Nevarnost, da bo demagogija panevropski svet še hitreje potisnila v celo vrsto destruktivnih državljanskih vojn, je očitna. Na obzorju se zarisujeta Bosna in Ruanda. Voditelji EU to vidijo. Predsednik Klestil tudi. Vodstvo ÖVP pa očitno ne.

Medtem pa se dogaja Widerstand. Sredi vse te strukturne krize kapitalistične svetovne ekonomije predstavlja sile transformacije, ki so drugačne od sil FPÖ, pa tudi od sil vodstva EU. Toda, ali dobro vedo, kaj je tisto, kar hočejo? Njihove predstave so bolj meglene. Tu bi družboslovje lahko precej pomagalo, vendar le družboslovje, ki zavrača ločevanje iskanja resnice in iskanja dobrega, le družboslovje, ki je sposobno preseči razkol med obema kulturama, in le družboslovje, ki je zmožno v polni meri inkorporirati stalnost negotovosti in uživati v možnostih, ki jih takšna negotovost ponuja človeški ustvarjalnosti in neki novi substancialni racionalnosti (materielle Rationalität Maxa Webra).

Obupno se moramo namreč potruditi in raziskati alternativne možnosti za bolj substancialno racionalen zgodovinski sistem, ki bo nadomestil norega in umirajočega, v katerem živimo. Obupno se moramo potruditi in odkriti globoke korenine rasistične privilegiranosti, ki prežema obstoječi svetovni sistem in vse njegove institucije, vključno s strukturami znanja in celo vključno s silami samega Widerstanda. Živimo sredi hitrih sprememb. Je to tako slabo? V prihajajočih desetletjih bomo imeli precej nereda in precej sprememb. Ja, tudi Dunaj se bo spremenil. Ampak, saj je bilo sprememb vedno več, kot se jih spominjamo, in bile so hitrejše, kot si predstavljamo. Družboslovje nas je med drugim razočaralo tudi s svojim razumevanjem preteklosti. Ponudilo nam je napačno sliko nekega tradicionalnega sveta, ki se je premikal joj! tako počasi. Takšen svet v resnici nikoli ni obstajal. Tudi zdaj ne obstaja, ne v Avstriji ne kje drugje. Sredi vse te velikanske negotovosti glede tega, kam gremo, si moramo prizadevati v preteklostih, ki si jih zdaj izmišljamo, poiskati, kar je dobrega in lepega, in to vgraditi v naše prihodnosti. Ustvariti

¹⁶ Glej predusem Ilya Prigogine: *Konec zanesljivosti*, New York: Free Press, 1997.

¹⁷ *To sem poskušal storiti v dveh svojih novejših delih: Utopistika ali zgodovinske izbire za enaindvajseto stoletje*, New York: New Press, 1998; T. K. Hopkins & I. Wallerstein: *Obdobje tranzicije: trajektorija svetovnega sistema 1945 – 2025*, London: Zed Press, 1996.

¹⁸ Glej poročilo z naslovom: "Nadomestna migracija: je to rešitev za upadajoče in starajoče se populacije?", ki ga bo v marcu 2000 izdal Populacijski oddelek Združenih narodov. Avstrija v poročilu ni omenjena. Pač pa poročilo trdi, da bi morala Nemčija, če bi hotela ohranjati število delazmožne populacije na ravni iz leta 1995, vsako leto dovoliti vstop najmanj 500.000 priseljencem in to od danes pa vse do leta 2050.

moramo življenju prijaznejši svet. Uporabiti moramo svojo domišljijo. Lahko začnemo kar z izkoreninjanjem globokih rasizmov, ki se skrivajo v nas samih.

Med velikimi študentskimi nemiri leta 1968 je vodja študentov Daniel Cohn-Bendit, Dany le Rouge, naredil taktično napako, ko je mimogrede obiskal Nemčijo. Ker je bil nemški in ne francoski državljani, mu je de Gaullova vlada smela preprečiti vrnitev v Francijo in mu jo tudi je. Zato so v Parizu študentje šli na ulice in protestirali pod geslom "Vsi smo nemški Židje; vsi smo palestinski Arabci". To je bilo dobro geslo, ki bi ga lahko vzeli za svojega mi vsi. Lahko pa bi z nekaj ponižnosti dodali tudi "Vsi smo Jörg Haider". Če se hočemo boriti proti Jörgom Haiderjem tega sveta, to pa se moramo, moramo najprej pogledati navznoter. Naj navedem neznamen, vendar zgovoren primer. Ko je bila formirana nova avstrijska vlada, je izraelska vlada v znak protesta korektno odpoklicala svojega veleposlanika. Le mesec dni kasneje je izraelski kneset spraval predsednika vlade Baraka v hude težave s sprejetjem predloga, da je za kakršenkoli referendum o umiku z Golanske planote potrebna "specialna večina", kar v kodiranem jeziku pomeni ukrep, ki arabskim državljanom Izraela jemlje pravico do glasovanja o tem vprašanju. Eden glavnih predlagateljev je bil Natan Sharansky s svojo stranko, ki jo v glavnem sestavljajo emigranti iz Sovjetske zveze, tisti sloviti sovjetski desident Natan Sharanski, ki je protestiral proti tamkajšnjemu de facto antisemitizmu vladne politike. Boj proti rasizmu je nedeljiv. Ne more biti posebnih pravil za Avstrijo, posebnih za Izrael, posebnih za ZSSR in posebnih za Združene države.

Dovolite mi, da povem še eno anekdoto, takšno bolj nenavadno. V predsedniškem tekmovanju, ki pravkar poteka v Združenih državah, so bile za republikance med najpomembnejšimi preliminar-nimi volitvami tiste v Južni Karolini. V predvolilnem tekmovanju si je George W. Bush skušal zagotoviti močno podporo tako imenovane krščanske desnice z govorom na Bob Jones University, ki velja za oporišče teh sil. Problem je v tem, da je Bob Jones University znana po dveh stvareh: po razglasitvi papeža za Antikrista (univerza je fundamentalistična protestantska institucija) in po dejstvu, da svojim študentom prepoveduje, da bi se sestajali z osebami druge rase. Vsa stvar se je v kratkem močno spolitizirala in spravila v zadrego Georga W. Busha, ki je rekel, da obžaluje, ker proti tema dvema stališčema (zagrizeni protikatolicizem in zavračanje medrasnih zmenkov) ni spregovoril, ko je bil na dotični univerzi.

Anekdota se ne ukvarja z Bushevo zadrego, čeprav slednja govori o tabujih, ki so se uveljavili po letu 1945. Zanimiva pri vsej stvari je reakcija predsednika univerze Boba Jonesa III v polemični televizijski oddaji pred očmi najširše javnosti. Bob Jones III je namreč gostoval na CNN-u v oddaji Larryja Kinga. Prvo vprašanje, ki ga je Larry King zastavil Bobu Jonesu III, je bilo, zakaj njegova univerza prepoveduje medrasne zmenke. Odgovor je bil, da so na univerzi proti filozofiji

“enega sveta”, kjer ni nobenih razlik. Larry King je pripomnil, da se mu zdi, da je nasprotovanje enemu svetu eno, nasprotovanje zmenku dveh mladih ljudi pa nekaj povsem drugega. Bob Jones je najprej nekaj mečkal, potem pa je zatrdil, da niti on niti njegova univerza nista rasistična (véliki tabu) in da je univerza ravno tistega dne to pravilo ukinila, saj tako ali tako ni bilo bistvenega pomena za njihov cilj, ki je seveda promocija krščanstva. Lahko bi torej sklepali, da javen protest nekatere rasiste prisili, da se pred očmi javnosti umaknejo s svojih pozicij – vsaj taktično. To bi bila lahko lekcija konzervativnim silam, ki jih preganjajo moraste sanje o proti njim naperjeni ofenzivi skrajne desnice. Dejstvo pa je, da vsemu taktiziranju navkljub razizem vztraja in vztraja.

Okrog vratu nam visi albatros. Demon je, ki nas trpinči. Widerstand je moralna dolžnost. Vendar se brez analize ni mogoče inteligentno in koristno upirati, zato je moralna in intelektualna funkcija družbenih ved, da pomagajo in to analizo preskrbijo. Toda tako, kot bomo vsi morali vložiti ogromno napora v to, da bomo izkoreninili razizem, ki je prisoten v vsakem izmed nas, bodo morali tudi družboslovci vložiti ogromno napora v to, da bodo razmislili (unthink) staro družboslovje, ki nas je pohabilo in namesto njega ustvarili neko novo, koristnejše družboslovje. S tem se vračam k prvotnemu naslovu tega besedila: “Družbene vede v obdobju tranzicije.” V takšnem obdobju ima lahko vsak od nas neizmeren vpliv na to, kar se dogaja. V obdobjih strukturalnih bifurkacij fluktuacije podivjajo, pri čemer imajo lahko že majhni potiski ogromne posledice – ravno obratno kot v stabilnih obdobjih, ko imajo veliki potiski v najboljšem primeru neznatne posledice. To je za nas priložnost in hkrati moralni pritisk. Če po končani tranziciji svet ne bo – in prav mogoče je, da ne bo – očitno boljši, kot je zdaj, bomo lahko krivili edinole sami sebe. Kdo smo ti “mi”? Ti “mi” smo člani Widerstanda. Ti “mi” smo družboslovci. “Mi” smo vsi navadni, dostojni ljudje.

Prevedel Andrej Jereb